

Voi sanoa satheessa mutta ei sauhnassa..

Ei *Laphi*, ei *koihrraa*, ei *jänkhkään*. Paikallisen puheenparren matkiminen, h:n päältä puhuminen, on toiselta murrealueelta tulevalle hirveän vaikeaa, jopa mahdotonta.

– H on hyvin vaikea saada autenttisiin, oikeisiin paikkoihin, jos ei ole alueelta kotoisin. H ei esiinny villisti tai sattumanvaraisesti, mutta sen esiintymispaikat ovat niin mutkikkaat, että niiden hallitsemiseen tarvitaan joko murteenpuhujan kielentaju tai akateemisen oppineisuuden kautta tullut osaaminen, kertoo suomen kielen professori **Johanna Vaattovaara** Tampereen yliopistosta.

Vaattovaara tietää, mistä puhuu. Hän on tutkinut h:n käyttöä 15 vuoden ajan ja väitellyt aiheesta. Vuonna 2009 ilmestyneessä väitöskirjassaan Meän tapa puhua Vaattovaara selvittää pellolaisnuorten puhetapaa ja identiteetin rakentumista murteen käytön ja murretietoisuuden kautta.

H:n päältä puhuminen on tyypillinen murrepiirre Pellon ohella koko Tornionjokilaaksossa Tornion ja Kilpisjärvelle ulottuvalla alueella. Murrealueeseen kuuluvat kaikki Tornion- ja Muonionjoen varren kunnat Suomessa ja Ruotsissa sekä hieman kauempana rajajoesta sijaitseva Kittilä.

– Siitä on tullut aluetietoisuuden tavaramerkki. Ne, jotka voimakkaimmin samastuvat kotiseutuunsa, puhuvat eniten h:n päältä, Vaattovaara sanoo.

Kielihistoriallinen jäännös

Toisin kuin usein ajatellaan, pohjoisten ihmiset eivät lisää h:ta sanoihin, vaan alueen murteissa h on säilynyt.

– Kaikkialla suomen murteissa on muinoin käytetty h:ta ensimmäistä tavua kauempana. H on kehittynyt äännejärjestelmäämme yli tuhat vuotta sitten, ja sen käytöstä nähdään merkkejä esi-

merkiksi Kalevalassa: *lähteäni laulama-han*, Vaattovaara kertoo.

Yleiskielessä h on yhä tavallinen sanan ensimmäisessä tavussa, kuten sanoissa kahvi, pahvi, pihvi, puhti ja nuhde. Jälkitaivissa sen sijaan h on säilynyt vain Keski- ja Etelä-Pohjanmaan murteissa sekä karkeasti Lapin alueella puhutuissa peräpohjalaisissa murteissa.

– Näillä alueilla h:ta kuitenkin käytetään vähän eri paikoissa. Etelä-Pohjanmaalla ja Kemijärvellä h on säilynyt alkuperäisellä paikallaan kahden vokaalin välissä [*talohon, mennähän*]. Muualla Lapissa h on siirtynyt paikasta toiseen ja vokaali on tippunut pois sieltä välistä. Käyttöä on kehitelty pidemmälle, ja Tornionjokilaakso on ollut tässä innovatiivisin.

Vinkkejä matkijoille

H:n paikat on yksi tutkituimpia murrepiirteitä, ja sitä on tutkittu jo 1800-luvulla.

– Harvasta kielenpiirteestä tiedetään niin paljon kuin h:sta. Kielihistorialliset kriteerit h:n käytölle ovat olemassa, ja h:n paikat voidaan tarkkaan määritellä. Paikkoja on kuitenkin niin paljon, että niiden yksityiskohtaiseen kuvaamiseen tarvittaisiin kokonainen kirja, Vaattovaara sanoo.

Kaikkea ei siis tässä artikkelissa saa esiteltyä. Raapaistaan kuitenkin edes pintaa. Tornionjokilaaksossa, siis myös Ylläksen alueella, h on tyypillinen tiettyissä taivutusmuodoissa, esimerkiksi illatiivissa: *koihrraan, methään*. Partitiivissa h:ta sen sijaan ei voi käyttää, ei siis voi sanoa *koihrraa*. Myöskään inessiivissä h ei ole mahdollinen, ei voi sanoa *methässä*. Sääntöihin on kuitenkin myös poikkeuksia, joita rajoitukset eivät koske. Voi sanoa *satheessa* mutta ei *sauhnassa*.

Vaattovaaran mukaan murretta osamattomat tuppaavat lisäämään h:n milloin tahansa soinnittomien klusiilien k:n, p:n tai t:n jälkeen. He saattavat sanoa *Laphi* tai *jänkhä*, kun h:n päältä puhuja todellisuudessa sanoo *Lappi* ja *jänkkä*. Illatiivissa h taas voi kuulua näihin sanoihin, siis *Laphiin* ja *jänkhään*.

– Lingvistisesti h:n paikka on piirullisen monimutkainen, Vaattovaara tunnustaa.

Paikallista puhetapaa jäljitteleville Vaattovaaralla on silti pari vinkkiä.

– Helpointa ja varminta on pukata h liitepartikkelien yhteyteen: *tietenkhään, tännekhään*.

Oikein menee myös, jos h:n lisää passiivin preesensiin tai imperfektiin, siis *menhään, tulhaan, menthiin, tulthiin*.

Ei yhtä oikeaa tapaa

Entäpä sitten otsikossa esitetty kysymys sauhnaan vai saunhaan – kumpi on oikein?

Kumpikin.

– H on ajan saatossa liikkunut eri paikkoihin. Se ei kuitenkaan ole liikkunut mihin sattuu vaan kiehtovalla tavalla. Tornionlaakson h:n paikkoihin alkoi jossakin vaiheessa vaikuttaa Ruotsin puolelta alkanut kehitys, jossa h siirtyi tiettyjen kielellisten rakenteiden puitteissa sitä edeltävän konsonantin eteen. Saunhaan muuttuu muotoon sauhnaan.

Turhan yksinkertaista ei ole tämäkään, sillä h voi hypätä konsonantin eteen vain soinnillisten konsonanttien, kuten n, yhteydessä.

– Tämän tunnistaminen vaatii joko paikallista intuitiota tai tietoa siitä, mitkä ovat soinnillisia ja soinnittomia konsonantteja. Muutos on yleisin lyhyissä sanoissa, joissa on ensimmäisessä tavussa pitkä vokaali, esimerkiksi *huuhmeet* ja *kiihreisiä*, Vaattovaara kertoo.

Toisinaan murteen puhujat väittelevät siitä, mikä on oikea tapa sanoa.

– Joskus h:n päältä puhujat tinkaat, mikä on oikea ja mikä väärä paikka. Ei kuitenkaan voi sanoa, että esimerkiksi kittiläläisen tai pellolaisen h:n paikka olisi oikea tai väärä. Pellolainen menee *ryyppäähmään* ja kittiläläinen *ryyppäämhään*, Vaattovaara sanoo.

– Niissäkin paikoissa, joille h:lle on kielitieteellisesti perustellut paikat, esiintyy vaihtelua käytännön kielessä. Käyttö on eriytynyt paikkakunnittain, hän jatkaa.

Vaattovaaran mukaan kukaan ei käytä h:ta kaikissa kielihistoriallisesti mahdollisissa paikoissa.

– Kävisi työlääksi, jos h:n panisi joka paikkaan. Se esiintyisi niin tiheään, että olisi ääntämisen kannalta hankalaa. Se, missä käytetään ja mistä putoaa pois, vaihtelee yksilöittäin, sukupolvittain ja tilanteittain. Kaikilla ihmisillä on jossain määrin oma järjestelmänsä. Jotkut käyttävät h:ta hyvin tiheästi.

Paikkakunta- ja sukupolvieroja

Pellolaisten nuorten puhetapaa tutkineen Vaattovaaran mukaan ne nuoret, jotka voimakkaasti samastuvat kotiseutuunsa, puhuvat eniten h:n päältä.

– Ne nuoret, jotka haluavat karistaa kotikylän pölyt, käyttävät h:ta paljon muita vähemmän.

Ilman kielitieteellistä perehtyneisyyttä on vaikeaa määritellä, mihin h tulee ja mihin ei. Syntyperäinen murteenpuhujakin tunnistaa sopivat kohdat.

– Tutkin yhden pellolaisen abiturienttivuosikerran tapaa puhua ja sitä, kuinka syvää tietoisuus h:n paikoista on. Kyselyssä he saivat valita eri vaihtoehtoista, mitä niistä käyttäisivät puheensa ja mitä eivät. Kävi ilmi, että heidän

tietoisuutensa h:n paikoista on hyvin syvällistä. Vaikka heillä ei ole keinoja kuvata h:n käyttöä, he tunnistavat, mitä kuuluu tornionjokilaaksolaiseen tapaan puhua. Ja totisesti he tunnistavat muut kuin tornionjokilaaksolaiset variantit, Vaattovaara kertoo.

Vaattovaaran mukaan sukupolvien ja paikkakuntien välillä on eroja siinä, kuinka paljon h:ta käytetään.

– Jokainen sukupolvi käyttää vähän eri lailla ja vähän eri määrin. Mitä nuorempia ihmiset ovat, sitä vähemmän he tuppaavat käyttämään. Myös kaupunki–järvikylä-akselilla on eroja siinä, kuinka paljon h:n päälle puhutaan. Kaupunkikeskuksissa, kuten Torniossa, käyttö on vähäisempää kuin järvikylissä. Paikkakunnista Pello ja Kittilä ovat hyvin vahvaa h:n käytön aluetta.

Jos oma h:n käyttö kaipaa vielä preppausta, lisää oppia saa Vaattovaaran väitöskirjan lisäksi **Harri Manti-**lan väitöskirjasta Ei tääläkhän senthän jokhaishen sanhan hootakhan panna vuodelta 1992. Tietoa voi omaksua myös kuuntelemalla: Johanna Vaattovaaran Murremyytin murtajat -podcastissa h:n päältä puhumista selvitetään sarjan kahdessa ensimmäisessä osassa.

Johanna

Kevään Kuukkeleissa julkaistaan murteella kirjoitettua horoskooppi ja pakinasarjaa. Pakinasarjan takana on syntyjään äkäslompololainen ja nykyään Pellossa Turtolan kylässä asuva Kari Kaulanen. Horoskooppi kynäilee Äkäslompolossa asuva syntyjään äkäslompololainen nimi-merkki Papanat kertovat.

Professori Johanna Vaattovaara Helsingissä 22. lokakuuta 2021. Kuva: Antti Yrjönen

Pellolainen
menee
ryyppäähmään ja
kittiläläinen
ryyppäämhään.

Sole
poka
mikhään